

UDK 314(497.6 Zenica)“1850“
UDK 911.37:728-054(497.6 Zenica)“1850“
UDK 94(497.6 Zenica)“1850“
UDK 811.163.43'373.2(497.6 Zenica)
Izvorni naučni rad

Adnan Kadrić

PROUČAVANJE DEMOGRAFSKE SKICE I TOPONIMIJSKO- ANTROPONIMIJSKIH OSOBITOSTI OSMANSKOG POPISA STANOVNIŠTVA KADILUKA ZENICA 1850. GODINE

Sažetak

U ovom članku osvrnut ćemo se na osnovne podatke o stanovništvu Zenice na osnovu osmanskog popisa Zeničkog kadiluka iz 1266/1850. godine sa osvrtom na zbirne kontrolne popise za plaćanje pristojbe/naknade za nesluženje vojnog roka (bedel-i 'askeriyye). Ponajprije ćemo skrenuti pažnju na popisne jedinice koje su se nalazile u tada najvažnijim gradskim i seoskim naseljima u Zenici i okolini. Navest ćemo koliko je svako popisano mjesto aproksimativno imalo kuća i popisanih muških osoba prema detaljnom popisu iz 1850. Budući da se u odvojene defetre popisivalo muslimansko i nemuslimansko stanovništvo, davat ćemo prvo odvojene podatke za naseljene jedinice koje su naseljavale određene vjerske skupine, a u kasnijoj analizi dat ćemo i zbirni pregled radi lakše analize. Posebno ćemo nastojati predstaviti gradsko stanovništvo u Zenici, ograničavajući se na tada najpoznatije gradske mahale. U drugom dijelu rada nastojat ćemo skrenuti pažnju na važnost osmanskog popisa stanovništva iz 1850. godine za demografske studije i za proučavanje zeničke toponimije i antroponimije. Također, prilikom analize podataka skrenut ćemo pažnju i na neke statističke popise u osmanskim dokumentima i u literaturi s početka druge polovine 19. vijeka, odnosno nejasnoće u porastu određene kategorije stanovništva u kasnijim popisima u odnosu na detaljni popis iz 1850. godine. U radu ćemo se samo osvrnuti na mogućnost proučavanja porijekla prezimena zeničkih porodica na temelju spomenutog popisa.

Ključne riječi: povijesna demografija, onomastika, toponimija, antroponimija, Bosna, osmanski popisi, 19. vijek,

1. Uvodne napomene

Osmanski popis stanovništva Zenice dovršen je do kraja 1266/do novembra 1850. godine. Stanovništvo je popisano u tri deftera/svezka. Danas je popis čuva u osmanskome arhivu unutar Arhiva Predsjedništva Republike Turske u Istanbulu (T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı).¹ Defteri koje predstavljamo nalaze se u kolekciji Nüfus defterleri (NFS), u internoj kolekciji Defteri, te se za njih koristi skraćenica NFS.d. Popis muslimanskog stanovništva nalazi se u defteru BOA, NFS.d. 5832. na 322 stranice. Popis je nekompletni.² Defter u kojem su popisani Romi muslimani u nahiji Zenica (BOA, NFS.d. 5833) ima samo 16 stranica.³ U navedenom defteru popisani su i nerezidentni stanovnici koji su u Zenicu došli nekim određenim poslom, uključujući i jevreje trgovce koji su došli iz Sarajeva i tu ostali, čineći okosnicu kasnije zeničke jevrejske populacije u desetljećima što slijede. Defter u kojem su popisani pravoslavci i katolici, BOA, NFS.d. 5834, ima 160 stranica.⁴ Osobenost navedenih popisnih deftera stanovništva jeste velika frekventnost prezimena na *-ić* kod muslimanskog stanovništva. Kod muslimanskog stanovništva daju se i neki dodatni podaci o stanovništvu budući da je jedna od namjena deftera bila i praćenje podataka o vojno sposobnim muškarcima koji se mogu regrutirati u stalnu službu u osmanskoj vojsci (*nizām*) ili rezervni sastav (*redif*). S obzirom na obilje relativno preciznih podataka o stanovništvu Zenice 1850. godine, može se zaključiti da se radi o prvom detaljnijem popisu stanovništva Zenice u kojima se navode prezimena i fizički opis popisane muške populacije. Za genealoške studije, odnosno proučavanje porodične historije, porodičnog stabla i rodoslovlja vrijednost navedenih izvora je od neprocjenjive vrijednosti jer je, na temelju njih, moguće pratiti i prezimena najstarijih popisanih stanovnika 1850. godine, kao i njihovih očeva, tako da se u pojedinačnim situacijama može posmatrati porodično stablo čak i do 1750. godine, odnosno sredine 18. vijeka, s jedne strane, a u slučaju najmlađih popisanih stanovnika koji su u vrijeme popisa tek rođeni moguće je njihova imena i prezimena pronaći u kasnijim popisima čak i na početku 20. vijeka.

¹ Budući da se ranije arhiv nazivao Osmanski arhiv Predsjedništva (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Republike Turske i da se ranije, uključujući i vrijeme digitalizacije i elektronskog pohranjivanja skenova dokumenata u istraživačke baze podataka, ustalila skraćenica BOA za osmanski arhiv dokumenata, mi ćemo je i u nastavku rada koristiti dok se eventualno ne nađe neka druga skraćenica.

² Prazne stranice su: 1, 67-69, 320-322. Također se može zapaziti da na kraju nedostaju neke stranice koje se odnose na neka mjesta sjeverozapadno od Zenice.

³ Prazne stranice: 1, 13-16.

⁴ Prazne stranice: 154-160.

2. Osvrt na zeničku toponimiju u osmanskim popisima

Što se tiče toponimije koja se spominje u popisu stanovništva kadiluka Zenica 1850. godine, treba navesti da su naselja popisana u skladu s potrebama tadašnje administracije. No, nazivi nekih mjesta oko Zenice potječu iz srednjovjekovlja. Što se tiče osmanskih popisa, dosada se u objavljenim izvorima kao jedan od najranijih prevedenih deftera spominje onaj iz 1489. godine.⁵ Toponimi koji se odnose na Zenicu i okolinu uglavnom se navode u kadiluku Brod i u tapu defterima iz 1512,⁶ 1516,⁷ 1530,⁸ 1531,⁹ 1541,¹⁰ 1550,¹¹ 1565,¹² 1604, 1680.¹³ godine¹⁴: sami Pazar/trg a potom i kasaba Zenica, selo Babina (s mahalama Bila Voda, Črešnjeva Grava, Drugavac, Kovačić, Čikolja, Palci, Crkvice, Dusina) selo Bičer, selo Višnjica, Kralup, selo Radakovo, Dolnja Vratca, selo Lučac/Lužac, selo Dolnja Višnjica, selo Polska,¹⁵ selo Odmud/Odmuť, selo Mořtanica, selo Drivuřa, selo Gnjuře, selo Janjić, selo Klopći, Gornja Vratca, selo Čajdraž, selo Tiřina, selo Stranjani, selo Janjić Vrh, selo Gradiřte/Gradiřće (sa mahalama/zaseocima a kasnije selima: Bukovina, Podbrežje, Pridražić, Zapod, Gostićina, Bukovica, Banlaz, Škorovići), selo Gradćanica/Gračanica, selo Janjci, selo Putovići, selo Mudnica/Mutnica, selo Gumanci, varoř tvrđave Vranduk/Podgrađe, selo Osojnica, selo Pećuj, selo Lokvine, selo Briznik, selo Orahovica, selo Seoci, selo Bistrica, selo Zavrřje, selo Loznik, selo Doglode, selo Dobrinja/Dobriljevo, selo Dolipolje, selo Koprivna/Suha, selo Klopaki Vrh, selo Viokovići i druga naselja. Osim naziva sela i naselja, u popisnim defterima biljeřeni su i nazivi njiva, pašnjaka, rijeka, potoka, bařći, bostana, vinograda, zemina, ćifluka, timara, bařtina, gajeva, livada, řuma.

⁵ BOA, TT.d. 24.

⁶ BOA, MAD 15178.

⁷ BOA, TT.d. 922, 56, 57.

⁸ BOA, TT.d. 157, 164.

⁹ BOA, MAD 540.

¹⁰ BOA, TT.d. 211.

¹¹ BOA, TT.d. 359, MAD 1236.

¹² BOA, TT.d. 1071, 435.

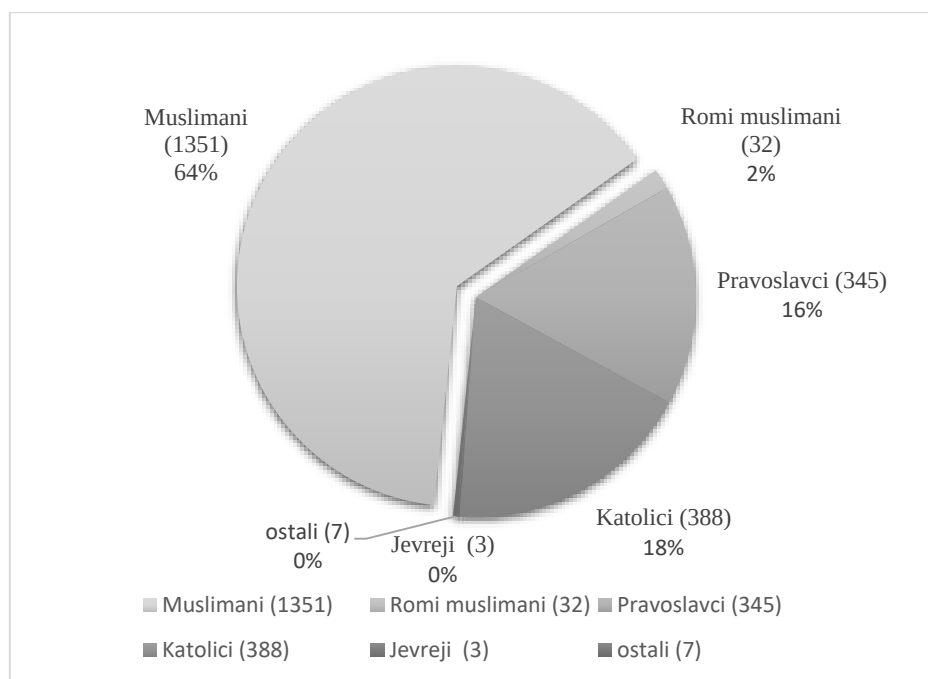
¹³ BOA, MAD. 1223.

¹⁴ BOA, TT.d. 432, TT.d. 742, 728.

¹⁵ Danas Pojske.

3. Stanovništvo Zeničkog kadiluka 1850. godine: demografski osvrt

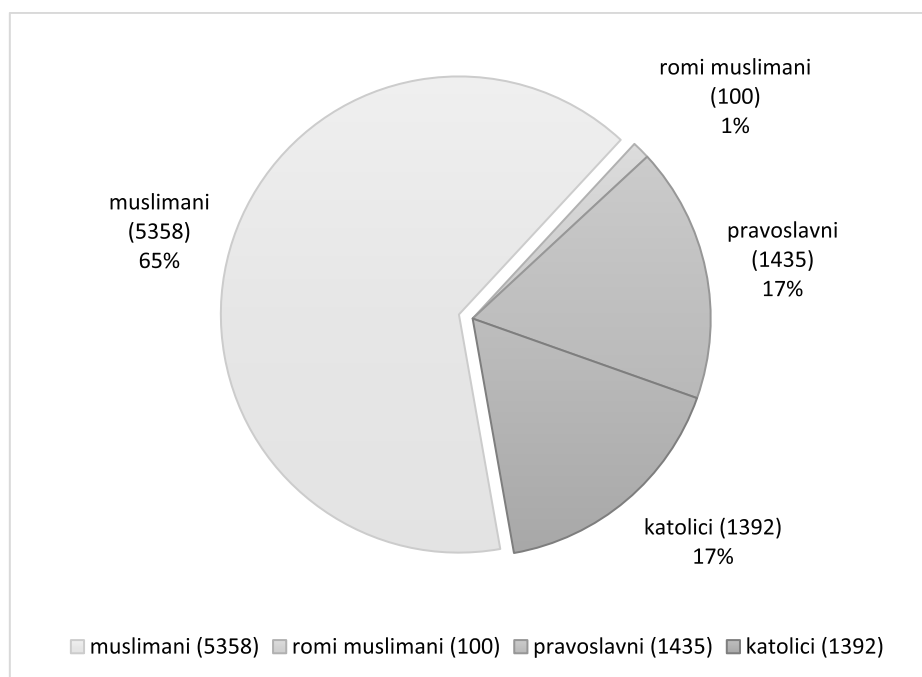
Popisano stanovništvo u Zeničkom kadiluku u radu je moguće analizirati kroz predstavljanje popisa ukupnog stanovništva koje je pripadalo Zeničkom kadiluku, nahija Zenica ili stanovništva koje je živjelo u naseljima koja danas pripadaju Zenici.¹⁶ Mi ćemo navesti i zbirne podatke za stanovništvo koje je 1850. formalno pripadalo Zeničkom kadiluku, bez obzira na to što se u kasnijem periodu naselja u kojima su živjeli, pripajaju drugim administrativnim jedinicama, srezovima i općinama. Potom ćemo izdvojiti popisano stanovništvo koje se odnosi samo na naselja koja se odnose na današnji prostor Zenice i okoline kako bi se u kasnijim studijama moglo lakše uspoređivati podatke o stanovništvu Zenice iz kasnijeg perioda. Broj kuća u kadiluku Zenica moguće je predstaviti Grafikonom 1:

¹⁶ Veliki doprinos prevođenju dijela osmanskog popisa kadiluka Zenica iz 1850. godine dao je Emir Demir koji je dosada publicirao prijevod onog dijela koji se odnosi na prostor današnjeg Kaknja. Radi se o knjizi *Popisni defter stanovništva i domaćinstava Visočke i Zeničke (Brod) nahije za 1266.h.g./1850. g. : područje današnje općine Kakanj* (Općina Kakanj, Kakanj 2020). On je u svom odabiru granica naselja koja pripadaju Kaknju uložio veliki trud budući da se neke popisne jedinice zapravo sastoje od popisa više manjih jedinica koje danas pripadaju ili Zenici ili Kaknju. Budući da je već preveo jedan dio izvora, od njega se očekuje prijevod i dijela koji se odnosi na Zenicu. Treba napomenuti da će se tek nakon cjelovitog prijevoda moći dati još precizniji podaci od ovog preglednog osvrta u našem radu, te da će se, eventualno, i nakon predočavanja cjelovitog izvora dešavati da neke kuće/domaćinstva zapravo danas administrativno pripadaju jednoj općini ili gradu a da su popisane, iz praktičnih razloga, u popisnoj jedinici (najčešće selu ili zaseoku) koja danas pripada drugoj općini, odnosno gradu. Stoga će i nakon cjelovitog predočavanja izvora opet postojati manja odstupanja u broju domaćinstava i popisanih muških članova tih domaćinstava u statistici koja će uslijediti u narednom periodu. Stoga su i podaci koji se daju u ovom radu aproksimativni.

Grafikon 1. *Broj kuća/domaćinstava u kadiluku Zenica 1850. godine*

U Zeničkom kadiluku bilo je 12 mahala¹⁷ i 58 sela. Kao što se vidi iz garfikona, u njemu se nalazilo 1.351 muslimansko domaćinstavo (kuća), 32 romska domaćinstva, 348 domaćinstava pravoslavaca, 391 katoličko domaćinstvo, te 3 domaćinstava/kuće jevreja i 7 domaćinstava ostalih nerezidentnih stanovnika. To je ukupno 2.132 domaćinstva/kuće. U kućama/domaćinstvima u kadiluku Zenica bio je različit broj ukućana: Bilo je kuća u kojima je živjela samo jedna osoba, ali je bilo i kuća u kojima je u zajednici živjelo i do 20 muških članova nekog domaćinstva.¹⁸ No, većina domaćinstava brojala je do četiri muška člana porodice i još toliko ženskih članova porodice. Ukupni broj muških stanovnika u kadiliku Zenica predstaviti ćemo u Grafikonu 2.

Grafikon 2. *Broj muških članova u domaćinstvima u kadiluku Zenica 1850. godine*

U kadiluku Zenica 1850. godine ukupno je popisano 8.304 muška člana u domaćinstvima spomenutog kadiluka. U kontrolnom zbirnom popisu domaćinstava u kadiluku Zenica¹⁹ taj broj je prema bilješci od 25. redžeba 1275/28. februara 1859. godine, blizu četiri godine poslije, iznosio je: 5.358 muslimana + 2.783 nemuslimana (pravoslavca i katolika) + 7 jevreja + 100 roma muslimana = 8.248 muških članova. Razlika u pedesetak muških članova može ukazivati

¹⁷ Uključujući i Kakanj.

¹⁸ Kao što je slučaj s jednim zajedničkim domaćinstvom sa 20 muških popisanih članova u kojem je zajedno živjelo devetoro braće sa svojim porodicama.

¹⁹ BOA, NFS.d. 5956, str. 138.

na to da su neki stariji popisani stanovnici u vrijeme kontrolnog popisa već bili umrli i nisu bili među živima. Ukoliko bi se prihvatio omjer muške i ženske populacije u odnosu 1:1, onda bi ukupan broj stanovnika kadiluka Zenica iznosio blizu 16.500 stanovnika. No, moguće je i manje odstupanje u navedenom broju. Stoga Otto Blau navodi “turske popise”, prema kojima, računajući i muškarce i žene, u kadiluku Zenica ukupno ima: oko 10.500 muslimana, 1.800 katolika i 3.800 pravoslavaca, odnosno ukupno 5.600 katolika i pravoslavaca.²⁰ Ako se uporede podaci koje daje Otto Blau na osnovu “turskih” izvora i podaci koji se stvarno nalaze u osmanskim popisima stanovništva u kadiluku Zenica, zapaža se značajnije odstupanje u prikazu broja katolika i pravoslavaca, što je posljedica neodgovarajućeg korištenja i pogrešnog čitanja određenih kategorija u zbirnim statističkim podacima, te nedostatka uvida u same detalje popisa stanovništva iz 1850. godine koji se nalaze u tri dostupna svezka/deftera, ili zbirne kontrolne statističke popise nastale u narednih nekoliko godina, 1856. i 1859. godine. Otto Blau navodi podatke za Bosanski vilajet za godine 1851. i 1871. godinu, pri čemu se zapaža značajnije odstupanje u broju muslimana u određenim kadilucima ali ne i broj popisnog nemuslimanskog stanovništva. Čak se i na primjeru Travničke live/sandžaka u kojem je bio i kadiluk Zenica zapaža takvo neobično odstupanje. Naprimjer, u Travničkoj livi navodi se broj popisanih muslimanskih muških članova domaćinstva koji za 1851. godinu iznosi 24.170, u popisu iz 1859. godine 23.845, dok se u popisu 1871. navodi broj od 43.487. To je odstupanje u iznosu od skoro 90%, odnosno skoro duplo manji broj popisnih prije 20 godina. S druge strane za muške članove nemuslimanskih domaćinstava (pravoslavne i katolike) za 1851. navodi se broj od 48.876 muških članova domaćinstva, 1859. godine 49.097, a za 1871. godinu 48.256, gdje se zapaža neznatno smanjenje koje se kreće u okviru od 2-3% a koje se može objasniti čak i razlozima administrativne naravi.²¹ Kao što smo ranije naveli, kada se pogledaju osmanski zbirni podaci u popisnim defterima iz 1850. i 1851. godine, zapaža se da Otto Blau nije dobro preuzimao podatke u pogledu razlikovanja vrlo precizno prikazanih kategorija popisnog stanovništva. Očito je da za potrebe pisanja izvještaja nije koristio podatke iz detaljnih popisa gdje se navodi terminološka distinkcija između katolika i pravoslavnog stanovništva, već je koristio neke zbirne statističke podatke iz kasnijeg perioda u kojima se broj popisanih unutar kategorija *odraslog i mlađeg stanovništva* protumačio kao broj *katolika i pravoslavnih*. To se jasno vidi i iz Grafikona 1.

²⁰ Otto Blau, *Reisen in Bosnien und der Herzegowina. Topographische und pflanzengeographische Aufzeichnungen*, Berlin, Verlag von Dietrich Reimer, 1877, str. 230. (dalje: Otto Blau, *Reisen in Bosnien und der Herzegowina*)

²¹ Uporedi: Otto Blau, *Reisen in Bosnien und der Herzegowina*, str. 231 i defter BOA, NFS.d. 5956, str. 145.

Također treba imati na umu da je popis u Bosanskom vilajetu, s izuzetkom Hercegovine, 1850. i 1851. godine vršen u vrijeme surovog gušenja pobuna bošnjačko-muslimanskog stanovništva u vrijeme Omer-paše Latasa. No, da li je nepovjerenje bosanskih muslimana prema osmanskim vlastima, odnosno prema namjeni popisivanja, u tom periodu bilo toliko da je razlika u broju popisanih muslimana u toku dvadesetak godina početkom druge polovine 19. vijeka bila nestvarna, ili se tu kriju neki drugi razlozi, ostaje zasada otvoreno pitanje za bosanskohercegovačku historiografiju. S druge strane, pitanje da li su i nemuslimani odbijali da budu popisani u vrijeme Omer-paše Latasa nije toliko relevantno budući da se slični podaci nalaze u popisu podanika nemuslimana 1850. i u popisu od 29. muharema 1272/11. oktobra 1855. godine²².

Osim toga, Otto Blau navodi da je, prema turskim izvorima, u Bosanskom vilajetu 1851. popisano 175.449 muslimanskih muških članova domaćinstva i 265.324 nemuslimanska muška člana. U sličnom popisu 1871. godine navodi se da je na istom području od muških članova domaćinstava popisano 270.050 muslimana i 262.915 katolika i pravoslavnih te 1.305 jevreja i 5.030 roma.²³ Ako se uporede navedeni podaci, vidi se da je broj popisnog pravoslavnog i katoličkog stanovništva gotovo isti u oba popisa, dok je broj popisanih muških članova kod muslimana 1851. manji za blizu 100.000 (94.601+ blizu 2/3 od 5.000/oko 3.300 roma), što u projekciji, računajući približan broj ženske populacije, iznosi blizu 200.000 manje popisnog muslimanskog stanovništva na popisu iz 1851. u odnosu na popis iz 1871. S obzirom na tadašnje migracije i broj doseljenih prognanika/muhadžira iz zapadne Srbije, navedeno povećanje je teško objasniti. Naime, mjesto gdje su se doselili uglavnom je bio Zvornički sandžak/liva gdje se zapaža povećanje od samo 10.000 novih stanovnika a slično povećanje se bilježi i kod nemuslimanskog stanovništva, kao i u Novopazarskom sandžaku/livi. No, prave su enigme live/kadiluci u kojima je došlo do udvostručavanja broja muslimanskog stanovništva koje nije moglo nastati doseljavanjem drugog stanovništva iz drugih krajeva, kao što je to slučaj sa Travničkim sandžakom/livom, a u livi Banja Luka od popisanih 13.331 muškog člana domaćinstva među muslimanima dolazi do značajnog procenta povećanja, od skoro 225%, i penje se na broj od 29.902 popisana muška člana. Neke sitne razlike mogu se tumačiti administrativnim promjenama na nivou sandžaka, ali u ukupnom zbiru na prostoru čitavog Vilajeta vrlo je teško naći prave razloge. Stoga bi za početak bilo dobro izanalizirati detaljne popise stanovništva u opširnim nufus defterima. Moguće je i konsultirati i neke druge izvore

²² BOA, NFS.d. 5958.

²³ Vidi: Otto Blau, *Reisen in Bosnien und der Hertzegowina*, str. 231.

finansijske naravi kako bi se za eventualno „administrativno“ povećanje ili smanjenje stanovništva u raznim mjestima u Bosni mogao potražiti neki drugi razlog finansijske naravi u smislu smanjenja broja popisanog muslimanskog stanovništva zbog „čuvanja od mobilizacije“ ili neznatnog povećanja nemuslimanskog stanovništva u zbirnim statističkim izračunima u različitim mjestima širom Bosne kako bi se povećala osnova za plaćanje naknade (bedel) za nesluženje vojske za nemuslimane. No, kontrolni popis iz 1855-56. godine pokazuje smanjenje osnove obaveznog stanovništva za plaćanje naknade za nesluženje vojnog roka prema sultanskoj naredbi (*irāde-i seniyye*) o olkšici nemuslimanima u Bosni koji plaćaju pristojbu/naknadu za nesluženje vojnog roka (*bedel-i 'askeriyye*).²⁴ Da bi se dao što precizniji odgovor na tako veliku razliku u broju popisanih muslimana 1850-51. i 1871. u Bosanskom vilajetu, bilo bi dobro konsultirati i ostale deftere, kako roznamče deftere, tako i tzv. tapu-zabit deftere.²⁵ Također bi bilo dobro pogledati i neke druge sačuvane nufus deftere koji su se i dalje ažurirali nakon 1850-51. godine.

Iz popisa stanovništva kadiluka Zenica iz 1850. godine zapaža se da je velik broj naselja zapadno i sjeverozapadno od Kaknja tada bio u sastavu kadiluka Zenica, uključujući i sami Kakanj. U kadiluku Zenica, također je popisano i selo Želježno Polje i okolna sela kao najsjeverniji dio kadiluka Zenica, kao i sela Počulica i Putiš na jugu kadiluka Zenica.

3.1. Rezidentno stanovništvo kadiluka Zenica

Pod pojmom rezidentno stanovništvo podrazumijevamo ono stanovništvo koje je popisano unutar domaćinstava (*hāne*) u popisu, za razliku od onih koji su popisani odvojeno i nisu popisivani unutar domaćinstava lokalnog stanovništva a pored njihovog imena nalazi se bilješka da se radi o strancima (*yabanciyān*)²⁶ ili čergašima koji su popisani u defteru sa ostalim Romima. U tabelama se nalaze aproksimativni podaci budući da su neke stambene jedinice prazne ili iznajmljene kao radnje.

²⁴ BOA, NFS.d. 5958.

²⁵ TKA, 4648, 4660, 4661, 4662, 4663.

²⁶ U nekim izvorima iznajmljene sobe i stanovi u kućama u kojima se oni nalaze statistički se često bilježe kao ode. I takve iznajmljene stambene jedinice/prostori administrativno se registriraju u službenim knjigama u osmanskoj administraciji.

a) Muslimansko stanovništvo

	Naseljena popisna jedinica (mahala, selo, zaselak)	broj kuća	broj popisanih muških članova	vojno sposobnih	djec e	stariji h	pod plaćom, u državnoj službi (nizām, redīf i sl.)
1	Mahala Kočevo [s. 1-19]	85	286 (=282+4)	146	92	43	1+4
2	Mahala Čaršija [s. 21-30]	47 (46+1)	181 (=178+3)	110	50	18	3
3	Mahala Osmana Čelebija [32-41]	49	186 (=184+2)	91	67	26	2
3	Jalijska mahala, sama Zenica [s. 43-45]	15	53 (=51+2)	27	20	4	1 + 1
4	Mahala Odmut [s. 47-50]	17	60	29	22	9	-
5	Mahala Sekban [s. 52-66]	77 (75+2)	264	124	98	41	nizamska služba, 1
6	Selo Počulica ²⁷ [s. 70-74]	20	102	52	35	14	nizamska služba, 1
7	Selo Topola ²⁸ [s. 75-80]	31	95	47	31	17	-

²⁷ Danas u općini Vitez.

²⁸ Selo Topola nalazilo se u kanjonu rijeke Lašve istočno od Viteza, između sela Ahmići i Lončari. Vidi: *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. I/2, obradio: Adem Handžić, Bošnjački institut Zürich – Odjel Sarajevo i Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 2000, str. 220.

8	Selo Merdani ²⁹ džemat Putiš [s. 82-83] + mahala Strane [s. 84-88]	10+ 25= 35	108	58	30	16	nizamska služba i sl. 3+1
9	Selo Gora ³⁰ , mjesto Alibegović (Atik/ Popržena) Gora [s. 90-91; 92]	16 (1- 10+11 -16)	58	34	18	3+3	-
10	Donja Višnjica [Višniçe-i Zîr, s. 94-95]	7	16	8	6	2	-
11	Gornja Višnjica [Višniçe-i Bālā, s. 96-97]	8	30	15	9	6	-
12	Selo Dusina [s. 98]	3	19	11	6	2	
	Selo Sopotnica ³¹ [s. 98-104]	30	99	52	35	11	nizamska služba, 1
13	Selo Gornji Lučani ³² [qarye-i Luçane-i Bālā, s. 106-107]	7 (5+2)	32	15	12	5	-
14	Selo Modrinje - Bilješevo ³³ [Qarye-i Modrin Bilaşeva, s. 108-109]	9	36	17	14	5	-
15	Selo Viduša ³⁴ [s. 111]	5	18	9	6	3	-

²⁹ Danas općina Busovača.

³⁰ Danas Kakanj.

³¹ Danas Kakanj.

³² Danas Kakanj.

³³ Danas Kakanj.

³⁴ Danas Kakanj.

16	Selo Desetnik, ³⁵ [s. 113-116]	17	70	39	19	11	redif, rezerva, 1
17	Selo Dobož, ³⁶ [s. 117-128]	58	194	104	63	27	-
18	Selo Papratnica ³⁷ [s. 129-132]	20	64	27	25	9	2+1
19	Selo Kujavče ³⁸ [s. 134-135]	7	19	9	8	2	-
20	Selo Javor ³⁹ [s. 135]	1	3	1	1	1	-
21	Selo Obre ⁴⁰ [s. 136-138]	15	57	37	11	9	-
22	Selo Lučiči ⁴¹ [s. 140]	5	16	9	6	1	-
23	Bijelo Polje ⁴² [s. 142-143]	6 (5+1)	18	7	7	2	redif/ rezerva, 2
24	Bjele Vode ⁴³ [s. 143-145]	11	31	17	8	6	-
25	Selo Kakanj ⁴⁴ (D. Kakanj) [s. 146-155]	50	227	117	75	33	redif, rezerva, 2
26	Selo Tršće ⁴⁵ [s. 157-158]	7	43	22	16	4	redif, rezerva, 1
27	Selo (Mošćanica), mjesto Gorica, mjesto Bare, Plavčiči, Donja	45	177	89	62	25	redif, rezerva, 1

³⁵ Danas Kakanj.

³⁶ Danas Kakanj.

³⁷ Danas Kakanj.

³⁸ Danas Kakanj.

³⁹ Danas Kakanj.

⁴⁰ Danas Kakanj.

⁴¹ Danas Kakanj.

⁴² Danas Kakanj.

⁴³ Danas Kakanj.

⁴⁴ Danas gradsko naselje D. Kakanj,

⁴⁵ Danas Kakanj.

	Bukovica [s. 158-168]						
	mjesto Mijoči ⁴⁶ (Mošćanica),	5	17	10	6	1	-
28	Selo Tišina [s. 170-171]	6 (5+1)	20	9	9	2	-
29	Selo Briznik, mjesto Puhovac, mjesto Lužci, Mulići, Čauševići, Halilovići [s. 171-176]	28	109	57	36	15	nizamska služba, 1
30	Selo Brnjic, ⁴⁷ mjesto Hrastovica, mjesto Turalići, Hodžići, Krševac, Podborje, Varalići, Starposle [s. 178-198]	102	412	219	133	55	nizamska služba, 5
31	Selo Seoci, mjesto Osredak, ⁴⁸ Radinovići, Puhovac, Varda, Jurjevići, Šiblići, Vrhpolje [s. 200-209]	50	211	107	69	33	nizamska služba, redif, 1+1
32	Selo Babine, mjesto Vranovići, Paoca, Pašanovići/ Peševići, Kasapovići, Hajkovići, Pilana, Sebuje, Kovačići,	75	378	184	140	49	nizamska služba, 5

⁴⁶ Danas Kakanj.

⁴⁷ Danas Kakanj.

⁴⁸ Osredak je u Zenici.

	Drugavci, Crepovići [s. 211-225]						
33	Selo Gračanica, mjesto Cokota, Tuganja, Brtca [qarye-i Gradčaniče, s. 228-236]	41	164	88	46	27	nizamska služba, 3
34	Selo Donja Vratca [qarye-i Vıratçe-i Zır, s. 238-239]	9	61	37	19	4	redif, rezerva, 1
35	Selo Ričice [s. 240-243]	17	66	35	27	4	-
36	Selo Sviće [s. 243]	1	6	3	3	-	-
37	Selo Gornja Vratca, mjesto Brdo, Plane, Vrh [qarye-i Vratçe-i Bālā, s. 244-248]	24	72	38	23	11	-
39	Selo Klopče, [s. 250- 252]	11	44	21	14	9	-
40	Selo Nemila, mjesto Koprivna, Kovanići, Gladovići [s. 252- 260]	41	159	84	49	24	nizamska služba, 2
41	Selo oko tvrđave Vranduk [s. 262- 267]	26	128	66	50	12	-
42	Selo Doglod, mjesto Šerići [s. 268-273]	26	107	47	39	20	nizamska služba, 1
43	Selo Bistrica, mjesto Starina, Bistrica, Kolići [s. 274-281]	38	158	80	55	22	nizamska služba, 1

44	Selo Željezno Polje ⁴⁹ [s. 283-293]	54	253	113	98	40	nizamska služba, 2
45	Selo Čajdraši Gornji i Donji [qal'a-i Çaydrāçī-i Bālā ma'a Zīr, s. 295-296]	7	20	8	9	3	-
46	Selo Lokvine, mjesto Visokovci [s. 296- 305]	38	134	60	52	19	nizamska služba, 3
47	Selo Polsqe, mjesto Vrhselje, Poratje, Konjevići [s. 306- 311]	26	94	51	29	14	-
48	Selo Stranjani, mjesto Jagodići, Kozarci, Stranjani, Brenovci [s. 311- 315]	20	97	39	42	14	nizamska služba, 2
49	Selo Janjić [s. 315-316]	9	38	18	14	5	nizamska služba, 1
50	Selo ... nedostaje ime sela [s.319-]	18	82	32	34	14	nizamska služba, 2

b) Romsko muslimansko stanovništvo

	Mahala, selo	broj kuća	broj popisanih muških članova	sposobnih	djece	starijih
1	Mahala Odmut	27	84	31	40	13
2	Čaršija	1	1	-	-	-

⁴⁹ Danas Žepče.

U popisu iz 1266/1850. navodi se 27 romskih porodica u Odmutu i čaršiji, sa 85 popisanih muških članova, dok se u popisu iz 1272/1856. godine navodi 26 romskih kuća (25 u Odmutu i jedna u Čaršiji) sa 83 popisana muška člana porodice.⁵⁰ Ako se uporede navedena dva popisa roma u kasabi Zenica, iz 1850. i 1852. godine, zapaža se sljedeće: u oba slučaja radi se o detaljnim popisima u kojima se navode i imena i prezimena, fizički opis, godina rođenja i starosna dob popisanih muških članova porodice. Ako bi se analiziralo stanje u popisanim kućama, mogla bi se sastaviti čitava mala pripovijest o zeničkim romskim porodicama sredinom 19. stoljeća. Kuće su popisivane istim redoslijedom u oba popisa. U prvoj kući 1852. godine rođen je Selimov sin Ibrahim (1272), koji je zapravo unuk nositelja domaćinstva, ali se ne navodi Mehmed sin Hasanov koji je na prvom popisu imao svega šest godina. Zašto se ne navodi, teško je odgonetnuti. Također se može pretpostaviti da je domaćin u drugoj redom popisanoj kući preminuo jer je imao na prvom popisu 61 godinu a ne spominje se na kontrolnom popisu dvije godine kasnije, a u tu kuću se u međuvremenu nije niko uselio. U trećem domaćinstvu iz prvog popisa nakon dvije godine nije popisao Husejin sin Zahirov (imao tri godine), a u četvrtom domaćinstvu nisu popisani Alija sin Beganov kao nositelj domaćinstva (46 godina) i njegov sin Hasan (dvije godine). Da li se radilo o nekoj zarazi, teško je odgonetnuti bez dodatnih arhivskih izvora. U petom domaćinstvu nedostaje najstariji član Osman sin Beganov (51 godina), u šestoj nedostaje na popisu dvogodišnji Redžeb sin Vehaba⁵¹ i Vehabov brat Husejin (25 godina) a javlja se sin od Hasana koji se zove Ibrahim i rođen je 1269/1853. godine. U osmom se domaćinstvu također bilježe novi članovi, skoro rođeni. I tako se poređenjem navedena dva popisa može vidjeti da popisana domaćinstva nisu statične kategorije, da stalno dolazi do promjena, da se novi rađaju ali i da djeca i stariji često ne prežive neke zarazne bolesti i životne izazove.

Prema popisu o obaveznom davanju naknade za služenje vojske (*bedel-i 'askeriyye*) koje se odnosi na podanike nemuslimane i muslimane koji ne služe vojsku, sravnjenom u periodu od septembra 1271/1851. do muharema 1272/septembra 1855. godine,⁵² među obavezne davatelje navedene pristojbe/naknade ubrojeni su i romi muslimani zajedno sa nemuslimanima u zbiru tako da se tu ne može odvojeno pratiti brojno stanje roma u kadiluku Zenica sredinom 19. vijeka.

⁵⁰ BOA, NFS.d. 5845.

⁵¹ U drugom popisu iz 1852. ime Vehab bilježi se redovno kao Ferhad. Da li se radi o pogrešnom prepisu iz postojećeg popisa ili korekciji, teško je donijeti konačan sud bez drugih dodatnih pratećih dokumenata iz navedenog perioda.

⁵² BOA, NFS.d. 5958.

Prema popisu koji je ažuriran u periodu od 1266/1850. do 25. redžeba 1275/28. februara 1859. godine u kadiluku Zenica nalaze se 32 romske kuće sa 100 popisanih muških članova (48 starijih i 52 mlađa)⁵³ domaćinstava. Iste podatke nalazimo i u zbirnom popisu roma i raje koji je sastavljen 1267/1851. godine.⁵⁴ U biti radi se o tome da se u kasabi Zenica na popisu 1850. bilježi 27 romskih kuća u mahali Odmu, jedna kuća u Čaršiji, te četiri domaćinstva putujućih roma čergaša koji su također popisani kao obveznici koji trebaju dati naknadu za nesluženje vojnog roka bez obzira na to što su zabilježeni kao “doseljeni čergaši” (çergeli göçer), kako bi se lakše moglo pratiti njihovo kretanje kroz poreske knjige.⁵⁵ Tako se i u malije defteru za period od 6. rebiul-ahira do 20. zul-hidždžeta 1271/27. decembra 1854. do 12. septembra 1855. godine⁵⁶ prvo upisuju rezidentna romska domaćinstva po istom rasporedu kakav nalazimo u nufus defterima. Dakle, počinje se sa kućom Torlakovića⁵⁷ Hasana sina Husejina, bez ubilježenog novorođenčeta (Ibrahima Selimovog) koje se najvjerovatnije rodilo vrlo brzo nakon završetka ovog deftera. Tu se navodi i godina kad je preminuo Salkanić⁵⁸ Mehmed sin Abdullaha. Na kraju malije deftera stoji iznos za plaćanje koji trebaju platiti zenički romi muslimani (367,5 groša, uglavnom po 7,5 groša po vojno sposobnom muškarcu, ukupno 49 vojno sposobnih muškaraca), a što je konstatirala komisija koja se sastojala od pet članova koji su stavili svoje potpise i pečate u znak potvrđivanja predloženih podataka. Komisija je bila višekonfesionalna, što se vidi iz pečata a u komisiji su bili čak i naib zeničkog kadije i mudir/upravitelj Zeničkog mudirluka.

c) Pravoslavno stanovništvo

	Mahala, selo	broj kuća	broj popisanih muških članova
1	džemat Putiš, mjesto Merdani, Podjele	11	34
	selo Atik (Popržena) Gora, mjesto Bare	14	69
2	Gornja Višnjica	3	11
3	Sopotnica ⁵⁹ , mjesto Polje	3	10

⁵³ BOA, NFS. d. 5956, 5957.

⁵⁴ BOA, ML.CRD.d. 1452.

⁵⁵ Njihove porodice su popisane u okviru četiri „čerge domaćinstva“ (çerge hâne).

⁵⁶ BOA, ML.VRD.d. 2575.

⁵⁷ U ovom defteru prezime sadrži grafem „rā“, tako da se u njemu nedvojbeno čita kao Torlaković.

⁵⁸ Također je u ovom defteru jasnije napisano prezime nego u nufus defteru. Također se ime oca navodi punim imenom Abdullah a ne Abdi/Abdija.

⁵⁹ Danas Kakanj.

4	Gornji Lučani ⁶⁰	16	86
5	Bilješevo ⁶¹	6	36
6	Viduša ⁶²	19	87
7	Selo Desetnik ⁶³	5	18
8	Selo Doboj ⁶⁴	6	31
9	Papratnica ⁶⁵	4	16
10	Javor ⁶⁶	5	17
11	Bijele Vode ⁶⁷	4	15
12	Tršće ⁶⁸	6	19
13	Kakanj (D. Kakanj danas)	31	142
14	Tišina	7	40
15	Mošćanica	4	14
	Mijoči ⁶⁹ (Mošćanica)	25	106
16	Briznik	7	25
17	Brnjic ⁷⁰	8	31
18	Babina	16	56
19	Sviće	13	49
20	Pečuj	7	22
21	Lučiči ⁷¹	2	21
22	Gračanica	2	5
23	Gornja Vratca	7	29
24	Klopča	11	54
25	Nemila	12	33
26	Vranduk	4	22
27	Gradišće	13	55

⁶⁰ Danas Kakanj.

⁶¹ Danas kakanj.

⁶² Danas Kakanj.

⁶³ Danas Kakanj.

⁶⁴ Danas Kakanj.

⁶⁵ Danas selo Papratno u Kakanju.

⁶⁶ Danas Kakanj.

⁶⁷ Danas Kakanj.

⁶⁸ Danas Kakanj.

⁶⁹ Danas Kakanj.

⁷⁰ Danas Kakanj.

⁷¹ Danas Kakanj.

28	Janjići	27	121
28	sama kasaba Zenica, Čaršija	12+1 dućan	29
29	Mahala Sekban	5	21
30	Mahala Osmana Čelebija / Potok	2	5
31	Mahala Kočeva	12	35
32	Mahala Bilino Polje	7	36
33	Mahala Potbrce	11	35

d) katoličko stanovništvo

	Mahala, selo	broj kuća	broj popisanih muških članova
1	Počulica ⁷²	18	77
2	Selo Topolje	28	108
3	Selo Putiš, mjesto Jelinak	10	38
4	Donja Višnjica	9	29
5	Doboj ⁷³	6	16
6	Čatići ⁷⁴ sa Turubićima [s. 88]	29	85
7	Bjelavići ⁷⁵	25	78
8	Obre-Hrasno ⁷⁶	5	16
9	Lučići ⁷⁷	8	26
10	Bijelo Polje ⁷⁸	2+7	43
11	Moštanica / Mošćanica	2	2
12	Babina (Kula, Sopilica)	34	118
13	Ričica	6	15
14	Gračanica	6	23
15	Gornja Vraca (Vratsa)	3	9
16	Klopče	8	37
17	Gornji Čajdrač/ Čajdraš	16	52

⁷² Danas Vitez.

⁷³ Danas Kakanj.

⁷⁴ Danas Kakanj.

⁷⁵ Danas Kakanj.

⁷⁶ Danas Kakanj.

⁷⁷ Danas Kakanj.

⁷⁸ Danas Kakanj.

18	Lokvine	15	51
19	Gradišće	1	4
20	Pojske	14	52
21	Stranjani	35	154
22	Janjac	2	7
23	Grad Zenica, Čaršija	19	50
24	Mahala Kočeva	22	75
25	Mahala Čelebija (Osmana)	29	117
26	Mahala Odmut	26	89
27	Mahala Sekban	6	21

3.2. Nerezidentno stanovništvo (jevreji trgovci i drugi radnici)

3.2.1. Trgovci jevreji

	Mahala, selo	broj kuća	broj popisanih muških članova	odraslih	djece	trgovci iz Sarajeva
1	Zenica	2	8	5	3	

Jedan trgovac je došao iz Sarajeva 1256/1841. godine, drugi 1263/1847, a treći 1266/1850. godine. Budući da je jedan trgovac već devet godina već u Zenici i tu obavlja trgovačke poslove nije jasno zašto se ubraja u kategoriju jabandžija (ljudi sa strane, nerezidentnih stanovnika) izuzev ako nije već popisan kao lokalni stanovnik nekog drugog mjesta, odnosno Sarajeva.

3.2.2. Romi čergaši (putujući)

	Mahala, selo	broj kuća	broj popisanih muških članova	odraslih	djece	starijih
1	putujući	4	15	8	7	-

3.2.3. Ostali radnici stranci sa privremenim poslovima

a) Katolici

	mahala, selo, zaselak	Odakle dolaze, kada	broj kuća	broj popisanih muških članova	odraslih sposobnih	djec e	starijih
1	Topola	iz Austro-Ugarske, 1265. h.g.	1	3	1	1	1

b) Pravoslavni

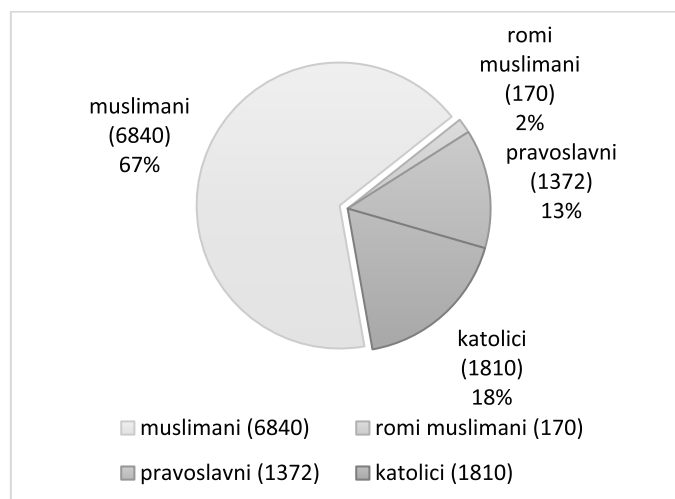
	mahala, selo, zaselak	Odakle dolaze	broj kuća	broj popisanih muških članova
1	Papratnica ⁷⁹	iz Maglaja	1	1
2	Sama Zenica	kadiluka Akhisar, 1266/1850.	1	1
3	Mahala Osmana Čelebija	iz austro-ugarskih krajeva, 1266/1850.	1	1
4	Zenica, Čaršija	iz Livna, 1256/1841.	1	1

4. Opći pregled vjerske strukture stanovništva Zenice i okoline 1850. godine

U defterima koji se obrađuju na početku popisa muslimanskog stanovništva spominje se kadiluk Zenica, dok se u popisim romskog stanovništva i nemuslimanskog pravoslavnog i katoličkog stanovništva spominje konstrukcija “nahija Zenica”. Budući da se radi o različito koncipiranim defterima koji su služili za različite namjene, ne možemo potvrditi da se zapravo u navedenim popisima radi o popisu stanovništva nahije Zenica u sva tri deftera. Pretpostvaka da se radi o istom teritorijalnom obujmu zato što je popis urađen iste godine jeste logična, ali, zbog same namjene svakog popisa pojedinačno, nismo u stanju zaključiti da je to u sva tri

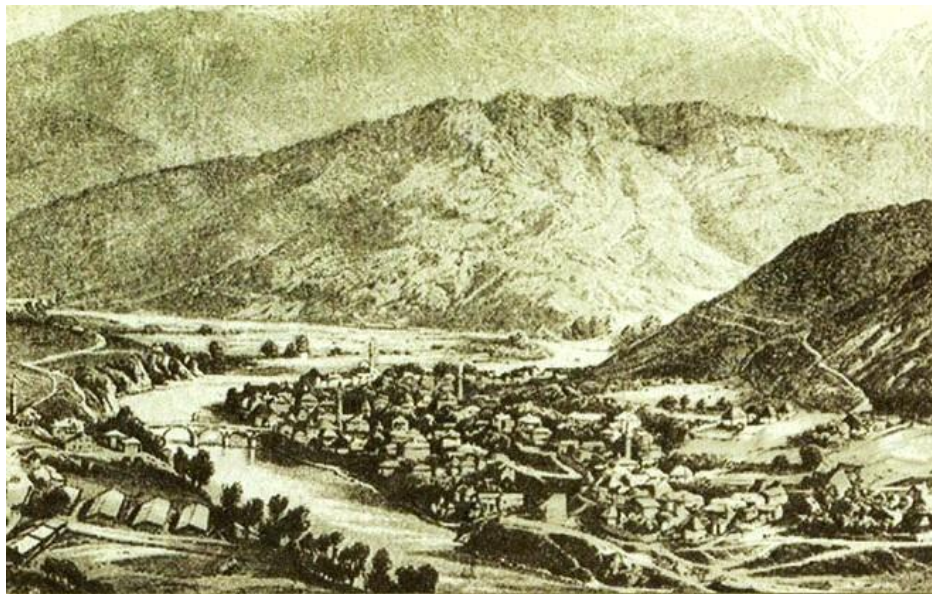
⁷⁹ Danas Kakanj.

izvora zapravo popis stanovništva nahije Zenica. Također, kada se pogledaju i crkveni popisi navedenih krajeva, u tom periodu uočavaju se i neke administrativne promjene koje daju različite statističke podatke. Stoga ćemo se pokušati skoncentrirati na područje Zenice i okoline u širem smislu, bez uključivanja prostora današnjeg Kaknja, Viteza ili Žepča. Također treba naglasiti da su popisne jedinice relativan pojam budući da se iz drugih izvora, kao što su rožnamče i drugi defteri i pojedinačni dokumenti, može uočiti i postojanje naziva drugih sela koja se često spominju u tim izvorima a u nufus defterima se ne navode dok je stanovništvo koje živi u njima očito popisano u okviru popisa stanovništva nekog susjednog sela. No, bez obzira na navedeno, može se zaključiti da je popis prilično precizan, te da je statistika na temelju danas odabranih geografskih ili administrativnih pojmova relativna onoliko koliko je relativna i sama administrativna granica navedenih područja kroz povijest. Dakle, u Zenici i okolini, kada isključimo prostore popisnih jedinica za krajeve koji većinski pripadaju Kaknju, Vitezu ili Žepču, moglo bi se doći do aproksimativnog broja od nekih 1.327 kuća/domaćinstava (864 muslimanska domaćinstva, 180 pravoslavnih, 28 romskih, 253 katolička i 2 jevrejska domaćinstva/kuće) u kojima je živjelo oko 5.020 muških članova domaćinstava. To nas otprilike hipotetički dovodi do zaključka da je na prostoru Zenice i bliže okoline 1850. godine ukupno živjelo nešto više od 10.000 stanovnika. Od ukupnog broja muških članova popisanih na tom prostoru 1850. godine njih 3.420 su muslimani, 686 pravoslavni, 85 romi, 905 katolici i 8 jevreji. Ukoliko se pretpostavi da je približno jednak broj muške i ženske populacije, onda je u Zenici živjelo oko 6.840 muslimana, 1.372 pravoslavaca, 170 roma, 1.810 katolika i 16 jevreja. Navedena struktura može se predstaviti Grafikonom 3.

5. Gradsko stanovništvo: poznatije zeničke mahale

Ako se govori o urbanom jezgru Zenice 1850. godine, treba naglasiti da je statistika u ovom radu utemeljena i uvjetovana nazivima popisnih jedinica. Naprimjer, naselje Crkvice koje se spominje od ranih osmanskih popisa kao naselje u okviru sela Babine,⁸⁰ koje je najčešće i popisivano u okviru navedene popisne jedinice. Međutim, zbog širokog prostora koji je obuhvatao toponim Babine u osmanskim izvorima prije i kasnije,⁸¹ samo selo Babine, tako popisano, nismo mogli uvrstiti u užu dio gradske zone Zenice iz 1850. godine svjesni da je svakako tu bilo relativno dosta kuća koje su najvjerojatnije bile u okviru pretpostavljene gradske zone is obzirom na činjenicu da je mahala Crkvice još 1516. godine imala tridesetak kuća (muslimana 14, neoženjenih 11, nemuslimanskih kuća 6). No, ipak, uz sva navedena ograničenja, nastojat ćemo dati neke aproksimativne podatke o samom urbanom jezgru Zenice zbog budućih istraživača demografskih kretanja u Zenici i okolini u 19. vijeku.

Slika 1. Zenica u 18. vijeku

Iz popisa stanovništva Zenice iz 1266/1850. godine izdvaja se šest mahala koje se nalaze u samom središtu urbanog jezgra Zenice.

⁸⁰ U sumarnom popisu sandžaka Bosna iz 1468/9, zatim 1516., 1530. i ostalim popisima u 16. vijeku i na početku 17. vijeka.

⁸¹ Prema defteru iz 1516. godine, selo Babine obuhvatalo je mahale, kako slijedi: Bile Vode, Črešnjeva Glava (Trešnjeva Glava), Čikola (Puhovac), Paluča (Kasapovići), Kovačići, Drugovac (Drugavci), Crkvenica (Crkvica). Prema topografskoj karti iz 1895. godine, odnosno popisu iz naveden godine, pod terminom Babino se podrazumijevalo i seosko područje na kojem se sada nalaze sela Hajkovići, Poca, Vukovići i Peševići, dok se danas pojmovima Gornje i Donje Babino obuhvata čitav niz seoskih naselja od kojih su neka prilično daleko od gradske zone.

Najveća je mahala Kočevo/Kočeva koja je imala 85 muslimanskih, 12 pravoslavnih i 22 katolička domaćinstva. To je ukupno 119 domaćinstava u kojima je popisano 286 muških članova muslimana, 35 pravoslavnih i 75 katolika, odnosno 396 muških članova domaćinstava.

Po veličini slijedi mahala Sekban koja je imala koja je bila skoncentrirana oko sejmensko-sekbanske, džamije a imala je 77 muslimanskih, 5 pravoslavnih i 6 katoličkih domaćinstava. To je ukupno 88 domaćinstava u kojima je popisano 264 muških članova muslimana, 21 pravoslavni i 21 katolik, odnosno 306 muških članova domaćinstava.

Mahala Osmana Čelebija (Potok) nalazila se oko džamije Osmana Čelebija, poznate pod nazivom Potočka džamija, a imala je 49 muslimanskih, 2 pravoslavna i 29 katoličkih domaćinstava. To je ukupno 80 domaćinstava u kojima je popisano 186 muških članova muslimana, 5 pravoslavnih i 117 katoličkih, odnosno 308 muških članova domaćinstava.

Mahala Čaršija imala je 47 muslimanskih, 1 romsko, 13 pravoslavnih i 19 katoličkih domaćinstava. To je ukupno 80 domaćinstava u kojima je popisano 181 muških članova muslimana, 1 rom, 29 pravoslavnih i 50 katoličkih, odnosno 261 muški član domaćinstava.

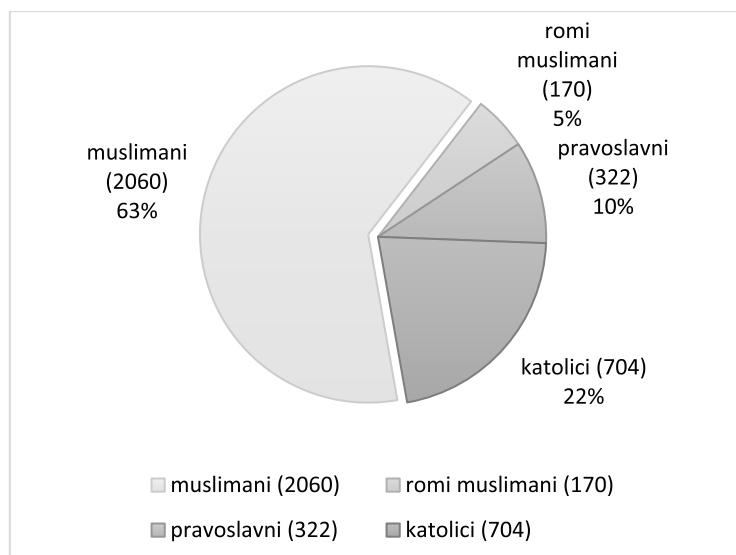
Mahala Odmut imala je 17 muslimanskih, 27 romskih muslimanskih i 26 katoličkih domaćinstava. To je ukupno 70 domaćinstava u kojima je popisano 60 muških članova muslimana, 84 roma muslimana i 89 katoličkih, odnosno 233 muška člana domaćinstva.

Mahala Jalija imala je 15 muslimanskih domaćinstava sa 53 popisana muška člana.

Mahala Bilino Polje 7 pravoslavnih i Mahala Potbrce 11 pravoslavnih domaćinstava, sa ukupno popisanih 71 muški član domaćinstva.⁸²

To je ukupno 470 domaćinstava/kuća sa popisanih 1.628 muških članova domaćinstva, što otprilike iznosi oko 3.250 članova domaćinstva, odnosno stanovnika u užem gradskom jezgri Zenice. Od popisanih muških članova domaćinstava njih 1.030 su muslimani, 161 pravoslavni, 352 katolika, 84 roma i 7 jevreja. Pod pretpostavkom da su ženska i muška populacija podjednako zastupljena, moglo bi se pretpostaviti da je u gradu Zenici koji je imao oko 3.250 stanovnika bilo 2.060 muslimana, 322 pravoslavca, 704 katolika, oko 170 roma i 14 jevreja. Navedena distribucija mogla bi se predstaviti Grafikonom 4.

⁸² U užu jezgri nismo uvrstili mahalju Brtce koja je malo dalje od urbanog jezgra Zenice.

6. Način popisivanja i mogućnost proučavanja rodoslovlja na temelju deftera

Koncepcija deftera za popisivanje muslimana razlikovala se prema zbirnoj statistici koja se daje pri kraju svake manje popisne jedinice, gdje se navode kategorije vojno sposobnih (13-40 godina), dječaka (1-12 godina) i starijih (preko 40 godina), uz navođenje onih lica koja su vojno aktivna u redovnoj vojsci (*niḡām*) i rezervi (*redīf*). Takva dodatna kategorizacija ne navodi se prilikom popisa ostalih skupina stanovništva koje nisu podlijevale vojnoj obavezi.

Prilikom popisivanja prvo se navodi veća popisna jedinica: naziv gradske mahale, zatim sela te zaseoka (koji se vrlo često navode pod osmanskim nazivom mahala⁸³), a potom kuće/domaćinstva prema zacrtanom rasporedu: kuća jedan (*ḥāne 1*), kuća dva (*ḥāne 2*), kuća tri (*ḥāne 3*) itd.

Zatim se navodi broj kuće/domaćinstva u popisnoj jedinici (mahali, selu zaseoku), te brojevi muških članova domaćinstva, uz napomenu u kakvom su srodstvu sa glavom domaćinstva. Potom se navodi fizički opis svakog popisanog muškog člana domaćinstva (visina, boja kose, brade), te koliko je svaki popisani član u vrijeme popisa ima godina, uz navođenje godine kad je rođen.

Neki su stanovnici u vrijeme popisa, naprimjer, imali 110 godina, kao što je slučaj sa Arnaut Husejinom sinom Ibrahima iz sela Arnauti.⁸⁴ Husejin je rođen 1156/1743-44. godine. Pošto imamo podatak i imenu njegovog oca Ibrahima, možemo pretpostaviti da je Arnaut Ibrahim rođen nekih dvadesetak godina ranije, odnosno negdje oko 1725. godine. U vrijeme popisa

⁸³ Seoska mahala, prema današnjoj klasifikaciji naselja, zapravo bi bio zaselak.

⁸⁴ Arnauti u mahalama i prigradskim naseljima u Zenici koji se spominju u popisima od početka 16. vijeka druga su loza Arnauta.

1850. godine, s druge strane, najmlađi popisani muški potomci Arnaut Husejina sina Ibrahimovog, Arnaut Husejin sin Mustafin, imao je samo jednu godinu. Ako je živio više od pedeset godina, onda je on već jedan dio života živio u 20. vijeku. Slično je i sa ostalim najmlađim popisanim potomcima iz navedene porodice Arnaut. Dakle, ukoliko se neko bavi rodoslovom navedene porodice, on će moći uspostaviti kontinuitet porodičnog stabla ukoliko zna minimalno ime djeda ili pradjeda. Također je moguće pratiti i ostale loze koje se kreću od ostalih najmlađih popisanih muških članova porodice Arnaut koji su tada popisani, od Mehmeda/Muhameda Sulejmanovog, zatim Arifa Sulejmanovog ili Begana Salihovog. Dakako, za proučavanje cjelovitog porodičnog stabla potrebno je konsultirati i neke druge izvore. Međutim, osnova porodičnog stabla sa navedenim prezimenom koja se za navedenu porodicu Arnaut pouzadano može pratiti od početka 20. vijeka pa unazad do tridesetih godina 18. vijeka (otpriliko do 1725. godine), jeste navedeni popisni defter. Slično je i sa ostalim porodičnim prezimenima.

Osmanski popis kadiluka Zenica iz 1850. godine sastavljen je na osmanskim turskom jeziku. No, budući da se radi o popisu stanovništva za potrebe vojske, odnosno administracije u Bosni u tom periodu za bilježenje poreznih obveznika po pitanju davanja ili oslobađanja različitih kategorija stanovništva od naknade za (ne)služenje vojske (*bedel-i 'askeriyye*), takvi popisi su arhivirani u odjelu za poreze (*rusūmāt*) i popis stanovništva i nekretnina gdje su se nalazili i drugi popisi koji su se koristili za potrebe katastra. Iz jednog dokumenta iz osmanskog arhiva od 16. rebiul-ahira 1267/18. februara 1851. godine saznajemo nekoliko podataka o postavljenjima na pozicije kontrolora popisa stanovništva u nekim kadilucima u Bosanskom ejaletu.⁸⁵ Dopis je poslan bosanskom valiji. U njemu se navodi da je nadzornik za popis stanovništva u Zvorničkom sandžaku Mustafa Šerif-efendija dobio platu u iznosu od 250 groša za završeni posao, a njegov brat Sulejman-efendija kao bilježnik (*muqayyid*) 150 groša, te da su takve plaće imali također i nadglednik popisa u Travniku Hafiz Halil-efendija i bilježnik/popisivač (*muqayyid*) Salih-beg. Treba podsjetiti da je kadiluk Zenica administrativno pripadao sandžaku/kazi Travnik, tako da se može zaključiti da je popis u Zenici nadgledao Hafiz Halil-efendija a da je bilježnik u livi bio Salih-beg koji je sređivao prikupljeni popisni materijal.

⁸⁵ BOA, A.MKT.MVL. 46/17.

7. Antroponimijske osobitosti osmanskog popisa Zenice iz 1850. godine

Za proučavanje antroponimije Bosanskog vilajeta sredinom 19. stoljeća nufus defteri su neizostavan izvor. Oni omogućavaju službene podatke o historijatu upotrebe prezimena u Bosni, a posebno prezimena kod muslimanskog stanovništva. Osobenost navedenih deftera jeste vrlo raširena pojava slavenskih prezimena na *-ić* i kod bilježenja muslimanskih prezimena. Iako je bilo mjesta u Bosni u kojima popisivač nije ubilježio slavenska prezimena kod muslimana u nufus defterima, a o njihovom prisustvu svjedoče izvori druge vrste, većina muslimanskih prezimena upisana je sa nastavkom *-ić*.

Budući da se uz ime popisanih nositelja domaćinstva i prezimena bilježila i starosna dob, uz navođenje godine rođenja, iz popisa se može zaključiti da su slavenska prezimena dugo vremena postojala kod bosanskih muslimana, kao što je to slučaj i kod ostalog slavenskog stanovništva. Dakle, tvrdnje u nauci kako su prezimena kod muslimana u Bosnu stigla sa austrougarskom vladavinom, nakon analize nufus deftera, nije održiva jer su ona prisutna i prije, a što potvrđuju i osmanski popisi koji inače funkcioniraju na potpuno drugačijem principu bilježenja porodičnog imena, odnosno prezimena popisanih osoba.

8. O imenima i prezimenima u kadiluku Zenica 1850. godine

U popisima kadiluka Zenica 1850. godine nalaze se imena i prezimena muslimanskog, pravoslavnog i katoličkog stanovništva, kao i romska imena i prezimena. Uobičajena muslimanska imena u Bosni, uz manje izuzetke, sreću se i u kadiluku Zenica. Budući da je jako puno imena i prezimena, mi ćemo se ograničiti na imena prezimena u samoj Zenici i najbližoj okolini.

8.1. Vlastita imena

Što se tiče imena u samoj Zenici, u mahali Kočeva mogu se pronaći sljedeća imena: *Mehmed, Mustafa, Alija, Hasan, Abdulah, Abdija, Salih, Omer, Osman, Derviš, Ibrahim, Šefik, Agan, Mehmed-emin, Selim, Jusuf, Bekir/Bećir, Sulejman, Arif, Isa, Hašim, Muharem, Began, Ahmed, Numan, Abid, Halil, Mahmud, Ismail, Akif/Aćif, Abdulmumin* i dr. Najviše je osoba po imenu Mehmed i Mustafa, ima dosta Omera i Hasana. Ime Salih je bilo vrlo popularno, za razliku od današnje tradicije gdje se to ime ne spominje tako često kao u 19. stoljeću. Rijetko je ime Began koje je osobeno samo za neke krajeve u Bosni, a iz tog imena se kasnije najčešće izvodilo prezime Beganović. U navedenoj mahali Abdullah je bilo vrlo često ime a Abdulmumin vrlo rijetko. U mahali Čaršija 1850. godine popularna su imena Salih, Mustafa i Mehmed, a ima dosta i Omera, Osmana, Alija, kao i Husejna i Hasana. Ime Mahmud/Mahmut također je učestalo. Po jedanput se spominju imena Lutfulah, Vehbija, Nuriya, Began i

Muharem. Također se kao ime navodi i ime Šefko koje predstavlja hipokoristik od imena Šefik. U mahali Osmana Čelebija situacija je slična. Također su imena Mustafa, Mehmed, Omer i Osman najučestalija, kao i imena Salih i Derviš. U dva domaćinstva bilježi se ime Began, a zabilježena su i imena Ejub, Adem, kao i Talib, Abdulatif i Šakir/Šaćir. U Jalijskoj mahali također je ista situacija. Spominje se i ime Nazif koje se bilježi u arebičkoj grafiji neetimološki (s grafemom “zā” i “elifom” umjesto arapskog grafema “zā”). I u navedenoj mahali spominje se ime Began. U mahali Odmut, osim uobičajenih najpopularnijih imena, bilježi se ime Imšir. Imena Hajrulah i Fejzulah također se u arebičkoj grafiji bilježe neetimološki, držeći se više izgovora nego grafije navedenog imena u osmanskome turskom ili arapskom jeziku, se te stvara dojam da pisar ne razlikuje ili ne osjeća potrebu da razlikuje arapsku genitivnu vezu u navedena dva imena, naprosto slijeći grafijski uzus nekih bosanskih alhamijado tekstova iz 19. vijeka. Na jednom mjestu bilježi se i ime Jašar po istom principu. U mahali Sekban (Sejmen) također se spominju navedena najfrekventnija imena, ali i ona koja se rjeđe ili nikako ne bilježe u prethodnim mahalama, kao što je ime Pašo (od kojeg se često izvodilo prezime Pašović, rjeđe Pašić). Kao vlastito muško ime navodi se i vrlo rijetko ime Beguša* u primjeru *Begovčić Mustafa sin Beguše*⁸⁶. Treba napomenuti da su se u popisu bilježila imena očeva te da ime Beguša ne bi trebalo da označava ime osobe ženskog spola. I u navedenoj mahali u više kuća bilježe se imena Began i Šakir/Šaćir. Također se bilježe i imena Abdulkadri, Fehim, Zaim, Ševki(ja) i Sejdi(ja). Što se tiče sela u kadiluku Zenica, u njima se također bilježe slična muslimanska imena kao i u gradu.

Od pravoslavnih imena u zeničkoj čaršiji 1850. godine najčešća su sljedeća: Jovan, Todor(i), Stefan, Nikola, Lazo, Simo, Pero, Đuro, Hristo, Krsman, Ilija, Đorđo, Đuka, Petr(o), Jorgi, Dimitri(je), Vuka, Rade, Mitro, Luka, Jefto, Stanko, Milan. Od katoličkih imena u zeničkoj čaršiji bilježe se sljedeća: Tadija, Petro, Mihać, Anto, Nikola, Jovan, Božo, Jozo, Šimun, Marko, Jure, Toma, Luka, Šimo, Mijo, Ilija, Mato, Martin, Đuro, Rade, Pilip, Stanko, Pero, Jakov itd. Od jevrejskih imena najčešća su: Jakov, Išak, Jako, Avram, David, a spominju se i Hajmiko i Mošo.

8.2. Prezimena

U mahali Kočevo 1850. bilježe se sljedeća prezimena: Babahmetović, Kovačević, Hurem, Bojičić, Čolaković, Imširević, Hamzić, Bunić, Zukić, Jusufović, Hasić, Mutap (Muytāb), Ustajić, Ekmekčić, Hećimović, Spahić, Salić, Hodžić, Bašović, Islambegović, Garibefendić, Spahija, Pašalić, Hadžimahmutović, Podgora, Čajdrić, Bašulić, Mutapčić/Mutabdžić, Krdžalić,

⁸⁶ Begovčić Mustafa bin Beguša (NFS.d. 5832, str. 53).

Musić, Turunović/Dursunović, Meštrović, Čamdžić, Brdar, Pojsko, Pojskić, Hubijar i druga. U mahali Čaršija bilježe se prezimena Begić, Kozlo, Panjević, Šišić, Sarajčić, Gluhić, Suljić, Mutapčić/Mutabdžić, Smajlović/Ismajlović, Bunić, Talić, Hafizović, Berbić, Ibrahimović, Drino, Pašović, Bajramović i druga. U mahali Osmana Čelebije bilježe se prezimena: Karić, Muzaferović,⁸⁷ Uzunović, Šabić, Bajramović, Murtić, Sejmenović/Sekbanović, Alispahić, Pašanović, Đuhić, Kahrیمان, Spahić, Pašić, Paktović i druga. U Jalijskoj mahali manja je raznolikost u prezimenima. Najčešće jeprezime Ekinović, ali ima i prezimena kao što su Alić, Imamović, Smajlović i druga. U mahali Odmut najbrojnije je prezime Spahić, a ima i Hodžića, Begovića, Krzić, Imamovića i drugih. U mahali Sekban (Sejmen) ubilježena su sljedeća prezimena: Hodžić, Kaknjo, Mujkić, Babić, Tosunović, Kolić, Imamović, Ćurković, Karahmetović, Terzić, Tatar, Ekinović, Skopljaković, Šehalić, Begić, Selimović, Nalo, Vaizović, Husaković, Zulumović, Karić i druga. Prezimena kod muslimanskog romskog stanovništva u Zenici također su vrlo česta i slična su ostalim prezimenima na *-ić/-ović*.

Što se tiče prezimena pravoslavnog stanovništva u zeničkim mahalama, treba napomenuti da su ona manje frekventna od prezimena muslimanskog i katoličkog stanovništva. Naprimjer, od šest popisanih pravoslavnih domaćinstava na Bilinom Polju čak njih četiri nemaju zabilježeno prezime. Najčešća su sljedeća prezimena pravoslavnog stanovništva u čaršiji: Pavlović, Nikolić, Čupović, Popović, Vasiljević, Rokić, Deljak, Vandić, Krašić, Lazić i druga. Najučestalija prezimena katoličkog stanovništva u zeničkoj čaršiji jesu sljedeća: Kašić, Perkan, Šakić, Milanović, Nikolić, Ćeškić, Soldić, Vidović, Damjanović, Anđelić, Jozić i druga. Treba napomenuti da kod Jevreja u popisu kadiluka Zenica 1850. godine nisu ubilježena prezimena. Sve jevrejske porodice u Zenici upisane su po uobičajenom šablonu “*ime + sin + (ime) oca*”, tako da na osnovu navedenog deftera, bez konsultacija s drugim defterima ili sličnim izvorima, ne možemo znati koja su to prezimena.

Raznolikost prezimena s obzirom na tvorbu i etimologiju otvara mogućnost za ozbiljne studije u oblasti antroponimije a na primjeru imena i prezimena Zeničkog kadiluka sredinom 19. vijeka. Takve studije su poželjne nakon objavljivanja cjelovitog prijevoda popisa kadiluka Zenica, ili pak koji se odnosi na današnji prostor Zenice, nakon čega bi se mogla obaviti daleko preciznija analiza frekvencije određenih prezimena, ali i analiza zeničkih prezimena iz čisto jezikoslovnog aspekta, uključujući i etimologiju pojedinih današnjih zeničkih prezimena.

⁸⁷ Jedno od rijetkih imena koje se piše uz nastavak *-zāde* (Muzaffer-zāde), uz Kahrیمانović (Kahrیمان-zāde), dok se ostala pišu uz slavenski nastavak *-ić/-ović*.

8. Umjesto zaključka

Popis stanovništva Zeničkog kadiluka iz 1850. godine predstavlja jedan od važnijih izvora za proučavanje demografije stanovništva u Zenici i okolini, kao i izvor za proučavanje porodičnih stabala na širem prostoru Zenice sredinom 19. stoljeća. Između ostalog, popis ukazuje na činjenicu da se prezimena u Zenici i u osmanskome periodu koriste i bilježe u dokumentima u kojima su ona relevantna, te da se koriste u svakodnevnoj komunikaciji bez obzira na nekadašnju tradiciju bilježenja samo imena i imena oca pored bilješki o zemljišnom posjedu koji je nekome dodijeljen na korištenje. U defterima o timarima i zeametima i dalje se vrši popis prema ranijem sistemu, uz postepeno usvajanje šireg spektra informacija o posjednicima zeameta i timara, ponajviše zbog sistema vođenja evidencije u centralnom sistemu koji je funkcionirao prema takvoj ustaljenoj šemi identifikacije. Također treba skrenuti pažnju da se u 19. vijeku razvijaju posebni uredi za popisivanje stanovništva i imevine (katastar). Prezimena u Zenici toliko su raznovrsna, s obzirom na tvorbu i etimologiju, da se otvaraju realne mogućnosti za ozbiljne studije i u oblasti istraživanja bosanskohercegovačke antroponimije u budućnosti, a na primjeru imena i prezimena Zeničkog kadiluka sredinom 19. vijeka, kao i ostalih krajeva Bosanskog vilajeta sredinom 19. vijeka.

Literatura

1. Blau, Otto, *Reisen in Bosnien und der Hertzegowina. Topographische und pflanzengeographische Aufzeichnungen*, Verlag von Dietrich Reimer, Berlin, 1877.
2. Çiçek, Hatice, *Bosna Sâlnâmelerinin Transkript Edilerek İncelenmesi*, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur 2023.
3. Demir, Emir, *Popisni defter stanovništva i domaćinstava Visočke i Zeničke (Brod) nahije za 1266.h.g./1850. g. : područje današnje općine Kakanj*, Općina Kakanj, Kakanj, 2020.
4. Demir, Emir, *Popisni defter stanovništva i domaćinstva ostrožačkog kadiluka iz 1851. godine : područje današnjeg Grada Cazina*, Spektrum, Sarajevo, 2023.
5. Kadrić, Adnan i Alen Kalajdžija, „O jezičkim osobitostima prijevodne alhamijado literature u kontekstu preporodnog prosvjetiteljstva druge polovine 19. stoljeća“, *Književni jezik*, 1-2, Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014, 67-94.
6. Kadrić, Adnan i Omanović-Veladžić, Alma, *Bužim u osmanskim dokumentima i popis stanovništva 1851. godine*, BZK Preporod, Bužim, 2024.

7. Nurkić, Kemal, *Stanovištvo kadiluka Bijeljina. Knj. 1: prema popisu stanovništva osmanske uprave iz 1851. godine*, BZK Preporod, Sarajevo, 2023.
8. Nurkić, Kemal, *Stanovištvo kadiluka Bijeljina. Knj. 2: prema popisu stanovništva osmanske uprave iz 1851. godine*, BZK Preporod, Sarajevo, 2023.
9. Nurkić, Kemal, *Stanovištvo kadiluka Bijeljina. Knj. 3: prema popisu stanovništva osmanske uprave iz 1851. godine*, BZK Preporod, Sarajevo, 2023.
10. *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. I/2, obradio: Adem Handžić, Bošnjački institut Zürich – Odjel Sarajevo i Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2000.

STUDY OF THE DEMOGRAPHIC SKETCH AND TOPONYMOUS AND ANTHROPONYMOUS CHARACTERISTICS OF THE OTTOMAN CENSUS OF THE POPULATION OF KADILUKA ZENICA IN 1850

Abstract

The article points to the basic data on the population of Zenica based on the Ottoman census of the Zenica Qāzā from 1266/1850 year with reference to the collective checklists for the payment of fees/compensation for not serving military service (bedel-i 'askeriyye). First of all, attention is drawn to the census units that were located in the most important urban and rural settlements in Zenica and its surroundings. The detailed 1850 census is presented, including the approximate number of homes in each enumerated place and the number of males counted. Separate statistics for populated units inhabited by certain religious groups were first provided, and in a subsequent analysis, a summary overview of the data was provided, since the Muslim and non-Muslim populations were recorded in separate census books. A special attempt was made to showcase the people of Zenica, focusing only on the most well-known quarters at the time. The significance of the Ottoman population census from 1850 for demographic research as well as the study of Zenica toponymy and anthroponymy is highlighted in the second section of the paper.

Keywords: historical demographics, onomastics, toponymy, anthroponymy, Bosnia, Ottoman censuses, 19th century,